

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 631.1.016:338.512

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-2-8>**Безпарточний М.Г.**

доктор економічних наук,
професор кафедри економіки та маркетингу
Харківського національного аерокосмічного університету
імені М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Березіна Л.М.

доктор економічних наук,
професор кафедри економіки підприємства
Полтавської державної аграрної академії

Баган Н.В.

аспірант
Полтавської державної аграрної академії

Bezpartochnyi Maksym

National Aerospace University H.E. Zhukovsky
"Kharkiv Aviation Institute"

Berezina Liudmyla

Poltava State Agrarian Academy

Bahan Nadiia

Poltava State Agrarian Academy

**ВИТРАТНИЙ СКЛАДНИК У СТРАТЕГІЧНОМУ РОЗВИТКУ
АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ****COST COMPONENT IN STRATEGIC DEVELOPMENT
OF AGRICULTURAL ENTERPRISES**

Проведено аналіз динаміки та структури витрат виробництва сільськогосподарської продукції та визначено основні причини їх зміни з урахуванням об'єктивних особливостей розвитку аграрного сектору. Виявлено, що в сучасних умовах здійснення господарської діяльності одним із головних підходів до вироблення стратегії розвитку аграрних підприємств є контроль над витратами та реалізація інноваційно-інвестиційної моделі розвитку галузі. У результаті проведеного дослідження доведено, що значний вплив на витратність аграрних підприємств має їх залежність від впливу зовнішніх чинників, зокрема регіональних. Доведено, що стабільна діяльність аграрних підприємств підтримує зовнішньоторговельну активність і зміцнює експортні можливості країни, дає змогу забезпечити доступність продуктів харчування і наситити внутрішній ринок якісними товарами вітчизняного виробництва.

Ключові слова: витрати, аграрні підприємства, галузь рослинництва, галузь тваринництва, сільськогосподарська продукція, собівартість продукції, аграрний сектор, матеріально-технічні ресурси.

Проведен анализ динамики и структуры издержек производства сельскохозяйственной продукции и определены основные причины их изменения с учетом объективных особенностей развития аграрного сектора. Выведено, что в современных условиях осуществления хозяйственной деятельности одним из главных подходов к выработке стратегии развития аграрного предприятия является контроль над расходами и реализация инновационно-инвестиционной модели развития отрасли. В результате проведенного исследования доказано, что значительное влияние на затратность аграрных предприятий имеет их зависимость от влияния внешних факторов, в частности региональных. Доказано, что стабильная деятельность аграрных предприятий поддержи-

ваєт внешнеторговую активність і укріплює експортні можливості країни, дозволяє забезпечити доступність продуктів харчування і наситити внутрішній ринок якісними товарами вітчизняного виробництва.

Ключевые слова: витрати, аграрні підприємства, галузь рослинництва, галузь тваринництва, сільськогосподарська продукція, собівартість продукції, аграрний сектор, матеріально-технічні ресурси.

Agrarian enterprises play an important role in the economy of the region, because they combine social, economic, production, technological, material, energy, natural, biological, information, psychological factors of development. At the same time, each agrarian enterprise also has considerable expenses in the process of its activities. That is why there is a need to study the cost component in the strategic development of agrarian enterprises. The purpose of the article is to study the cost component in the strategic development of agrarian enterprises. Costs are a prerequisite for the effective functioning of an agrarian enterprise, and its effectiveness is determined by the presence, state and structural complexity of all factors of production: land and labor resources, fixed assets and working capital. Despite the significant expenses incurred in the production process, there is a need for the uninterrupted supply of new and high-quality materials, techniques and technologies. That is why one of the main strategic directions of the agrarian enterprise development is the restoration and renewal of basic agricultural products in accordance with the innovation and investment model of the industry development. The study of the cost component of the agrarian enterprises development has shown that in the structure of expenditures for agricultural production, the largest share is the costs associated with the technical and technological base of production. Therefore, one of the strategic directions of achieving economic efficiency of agrarian enterprises is its improvement. Reducing the cost of economic activity of agrarian enterprises will contribute to increasing labor productivity, improving cost management, including control of it, further development of marketing, as well as improving the state agricultural policy. Practical implications is determined the main directions of reducing the costs of agrarian enterprises to ensure their strategic development on the basis of innovation and investment model in order to fully meet the needs of consumers in food and non-food products on the basis of agricultural raw materials, ensuring food security of the country, expanding its export potential and increasing welfare of the population.

Key words: costs, agrarian enterprises, branch of plant growing, livestock sector, agricultural products, cost of production, agricultural sector, material and technical resources.

Постановка проблеми. Сільське господарство є однією з найважливіших галузей матеріального виробництва, в якій створюються матеріальні блага рослинного і тваринного походження для забезпечення населення продуктами харчування, а промисловості – сировиною. Воно має величезні перспективи розвитку, володіє значним ресурсним потенціалом, у тому числі якісними земельними ресурсами. Аграрні підприємства відіграють важливу роль в економіці регіону, оскільки поєднують соціальні, економічні, виробничі, технологічні, матеріальні, енергетичні, природні, біологічні, інформаційні, психологічні чинники розвитку. Водночас аграрне підприємство в процесі своєї діяльності має й значні витрати. Саме тому виникає потреба в дослідженні витратного складника у стратегічному розвитку аграрних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних українських економістів, науковців та практичних здобутки яких присвячені дослідженню сутності витрат й особливостей управління ними, – О.П. Амбросенко, О.І. Грицай, І.Є. Давидович, А.М. Турило, В.Я. Месель-Веселяк, М.І. Маниліч, Г.В. Ростовська, Ю.С. Цал-Цалко, О.М. Шпичак та ін.

Питання вивчення формування витрат, дослідження теоретичних основ та прак-

тичного застосування різних систем управління витратами знайшли своє відображення у працях Л.І. Антошкіної, К.В. Безверного, І.Ю. Бондар, М.Г. Грещака, Н.Ю. Захарова, Г.М. Колісник, О.С. Коцюби, Ю.Б. Кравчука, В.І. Пахомова, С.Ф. Покропівного, І.С. Скоропада, Н.П. Скригун, А.А. Турило, Л.Г. Цимбалюк, Ю.Б. Кравчук та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у дослідженні витратного складника у стратегічному розвитку аграрних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку аграрного виробництва важливим елементом діяльності будь-якого суб'єкта господарювання є витрати, які відображають конкурентоспроможність, економічну стійкість та ефективність виробництва [1]. Лише за допомогою витрат забезпечується реалізація продукції, тобто стає можливим здійснення операцій щодо просування продукції від виробника до споживача.

Витрати є необхідною умовою функціонування підприємства. Величина витрат істотно впливає на формування фінансових результатів, а також є основою для оцінки ефективності діяльності підприємства [2]. Для досягнення будь-якої мети, забезпечення кінцевого резуль-

тату господарської діяльності потрібні витрати. Об'єктивно доведено, що в процесі будь-якої діяльності спочатку мають місце витрати, а потім результати, пов'язані із цими витратами. Такий порядок і зумовлює особливе місце витрат у діяльності всіх суб'єктів господарювання.

Система управління витратами не може функціонувати без урахування чинників, які на неї впливають. Найчастіше їх розподіляють на дві групи, а саме на чинники зовнішнього та внутрішнього середовища (табл. 1). Ступінь впливу різних чинників на формування витрат неоднаковий, може бути прямий або опосередкований. Однак нехтування будь-яким із них може призвести до зниження ефективності господарювання [3].

Витрати виробництва є одним із важливих елементів ринкової економіки. За умов досконалої конкуренції витрати виробництва мають значний вплив не лише на розмір прибутку, а й на ефективність подальшої діяльності. Вони відображають складні економічні, технологічні, організаційні взаємозв'язки у системі господарської діяльності; являють собою сукупність ресурсів, виражених у вартісному еквіваленті та використаних у виробничих процесах для досягнення поставленої мети [1].

Експерти економічного дискусійного клубу зазначають, що у ваговій структурі сукупного індексу витрат на виробництво сільськогосподарської продукції найбільшу частку (50%) становлять матеріально-технічні ресурси промислового походження. При цьому в промислових витратах найвища питома вага мінеральних добрив – 34% [4].

Розглянемо структуру витрат виробництва продукції галузі тваринництва (табл. 2).

У 2017 р. порівняно з 2016 р. сукупний індекс витрат на виробництво аграрної продукції ста-

новив 121,8%, у тому числі в рослинництві – 123,1%, у тваринництві – 118,2%.

В Україні в 2015–2017 рр. сукупні витрати виробництва сільськогосподарської продукції зросли у 2,1 рази, у тому числі витрати на матеріально-технічні ресурси промислового походження – в 1,9 рази. Серед них найбільше в 2017 р. зросли ціни на паливо, автотранспорт і запчастини для нього, мінеральні добрива та нафтопродукти. Упродовж 2015–2017 рр. індекс цін реалізації сільськогосподарської продукції аграрними підприємствами становив 195%, що співставно з рівнем сукупного індексу витрат за цей період. Згідно зі статистичними даними, сукупні витрати аграрних підприємств на виробництво продукції лише у січні-лютому 2018 р. зросли майже на 15% порівняно з аналогічним періодом минулого року [4].

Структуру витрат виробництва продукції галузі рослинництва наведено в табл. 3.

Витрати на виробництво сільськогосподарської продукції в Україні в січні-липні 2018 р. зросли на 13,9% порівняно з аналогічним періодом 2017 р. Витрати на виробництво продукції рослинного походження за звітний період виросли на 12,9%, а тваринного – на 17,1% [6].

Розглянемо структуру виробничої собівартості продукції сільського господарства в підприємствах України за 2017 р. (рис. 1).

Незважаючи на значні витрати, понесені в процесі виробництва, існує потреба в безперервному забезпеченні виробничого процесу новими та якісними матеріалами, технікою та технологіями.

Результативність аграрного підприємства визначається наявністю, станом та структурною комплексністю всіх чинників виробництва: земельних і трудових ресурсів, основних і оборотних засобів. Від рівня фондозабезпе-

Таблиця 1

**Основні чинники впливу на формування витрат виробництва
і реалізації сільськогосподарської продукції [3]**

Чинники внутрішнього середовища	Чинники зовнішнього середовища
– розміри підприємства; – спеціалізація підприємства; – обсяги і структура виробництва; – технологія виробництва; – форми організації виробництва; – методика обліку, аналізу, планування і контролю витрат; – ефективність використання ресурсів; – особливості формування фінансової політики підприємства; – стратегія розвитку підприємства; – впровадження прогресивних технологій і науково обґрунтованих методів господарювання та ін.	– природно-кліматичні умови; – диспаритет цін на аграрну і промислову продукцію; – монополізм переробних і торговельних підприємств; – вартість ресурсів; – рівень податкового навантаження; – державна підтримка аграрних підприємств; – розвиток виробництва вітчизняної сільськогосподарської техніки; – вартість і умови залучення фінансових ресурсів; – доступність страхування; – державне регулювання аграрного ринку; – рівень конкуренції; рівень інфляції та ін.

Таблиця 2

Структура витрат виробництва продукції галузі тваринництва в Україні, 2012–2017 рр., %

Елементи витрат	Роки				Абсолютне відхилення (+;-) 2017 р. від	
	2012	2014	2016	2017	2012	2016
Витрати на оплату праці	9,2	8,4	6,8	7,6	-1,6	0,8
Відрахування на соціальні заходи	3,4	3,1	1,5	1,7	-1,7	0,2
Матеріальні витрати	79,1	80,8	84,7	77,3	-1,8	-7,4
Корми	55,1	57,8	61,5	61,6	6,5	0,1
Інша продукція сільського господарства	6,5	3,7	4,3	13,2	6,7	8,9
Пальне і мастильні матеріали	2,8	3,2	2,5	2,5	-0,3	0,0
Електроенергія	2,8	2,7	2,5	х	х	х
Запасні частини, ремонтні та будівельні матеріали для ремонту	3,4	2,8	3,2	х	х	х
Оплата послуг і робіт, що виконані сторонніми організаціями, та інші матеріальні витрати	7,0	8,5	9,2	4,4	-2,6	-4,8
Амортизація	4,1	3,9	3,6	4,2	0,1	0,6
Інші витрати	4,2	3,8	3,4	4,8	0,6	1,4
Усього витрат	100,0	100,0	100,0	100,0	х	х

Джерело: узагальнено авторами за даними [5]

Таблиця 3

Структура витрат виробництва продукції галузі рослинництва в Україні, 2012–2017 рр., %

Елементи витрат	Роки				Абсолютне відхилення (+;-) 2017 р. від	
	2012	2014	2016	2017	2012	2016
Витрати на оплату праці	9,5	6,7	5,1	5,2	-4,3	0,1
Відрахування на соціальні заходи	3,5	2,6	1,1	1,2	-2,3	0,1
Матеріальні витрати	64,7	66,9	68,0	55,4	-9,3	-12,6
у т. ч. насіння та посадковий матеріал	12,6	12,1	11,3	11,5	-1,1	0,2
Інша продукція сільського господарства	1,2	0,5	0,3	16,5	15,3	16,2
Мінеральні добрива	15,5	13,3	18,8	17,8	2,3	-1,0
пальне і мастильні матеріали	12,1	13,4	9,8	9,6	-2,5	-0,2
Електроенергія	0,8	0,9	0,7	х	х	х
Паливо і енергія	1,0	0,8	0,6	х	х	х
Запасні частини, ремонтні та будівельні матеріали для ремонту	5,6	6,0	6,8	х	х	х
Оплата послуг і робіт, що виконані сторонніми організаціями, та інші матеріальні витрати	15,9	19,9	19,7	10,0	-5,9	-9,7
Амортизація	5,7	5,9	5,3	5,9	0,2	0,6
Інші витрати	16,7	17,9	20,5	22,3	5,6	1,8
Усього витрат	100,0	100,0	100,0	100,0	х	х

Джерело: узагальнено авторами за даними [5]

ченості підприємства залежать його ефективність, конкурентоспроможність продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках, продуктивність праці в галузі. Саме тому одним з основних стратегічних напрямів розвитку сільського господарства є відтворення та оновлення основних засобів сільського господар-

ства відповідно до інноваційно-інвестиційної моделі розвитку галузі [7].

Розвиток сільськогосподарського виробництва передбачає наявність техніко-технологічної бази, що відповідає рівню розвинених країн та вимогам новітніх технологій виробництва. Підвищення рівня фондозабезпеченості

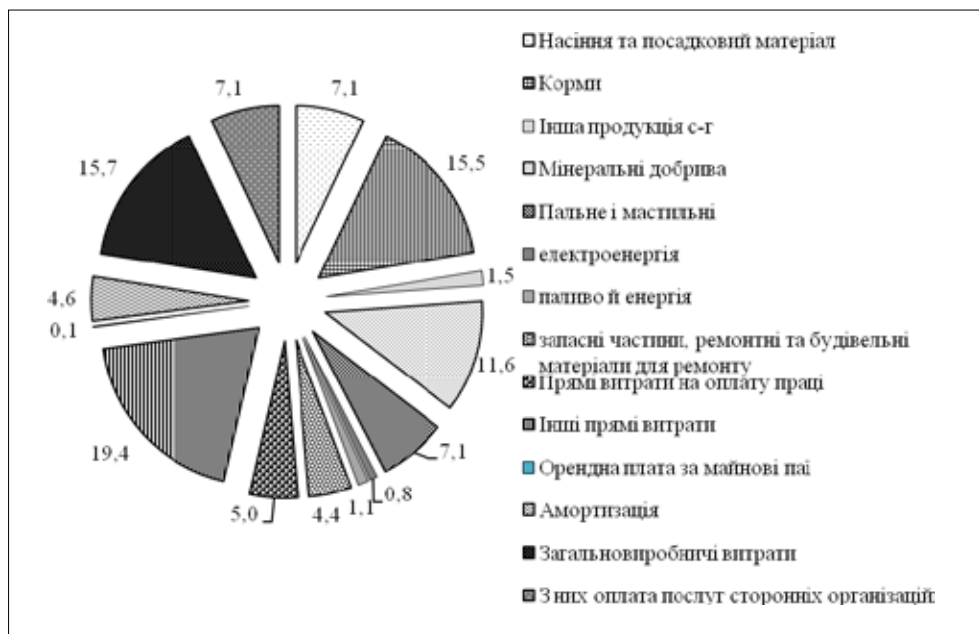

Рис. 1. Структура виробничої собівартості продукції сільськогосподарства в аграрних підприємствах України, 2017 р.

Джерело: побудовано авторами за даними [5]

аграрних підприємств, відповідність основних засобів світовим стандартам, розвиток їх потенціалу на інноваційній основі є головними стратегічними завданнями сучасного етапу розвитку аграрної сфери.

Ризики збільшення виробничих витрат через зростання зношеності техніки, переважання використання застарілих технологій за зростання вартості невідновлюваних природних ресурсів у структурі собівартості – одна з ключових проблем розвитку аграрного сектору економіки України [8].

За рівнем забезпеченості сільського господарства матеріально-технічними ресурсами Україна відстає від розвинутих країн світу. У середньому в Україні на 1 га сільськогосподарських угідь припадає у п'ять-сім разів менше основних засобів, аніж у сільськогосподарських підприємствах із сформованою матеріально-технічною базою. Особливо низький рівень фондооснащеності у малих та середніх господарствах із площею посівів до 250 га, які становлять понад 2/3 їх загальної кількості. [7].

Велике значення у визначенні розміру витрат виробництва в аграрних підприємствах має їх регіональне розміщення.

Розглянемо розподіл виробничої собівартості продукції сільського господарства в підприємствах за регіонами (рис. 2).

Аналізуючи одержані дані, варто зазначити, що найбільші витрати мають центральні області: Чернігівська, Київська, Черкаська, Вінницька та Полтавська, які є аграрними за

структурою виробництва. Найменші витрати в сільському господарстві мають західні області України: Волинська, Рівненська, Івано-Франківська, Чернівецька та Закарпатська через специфіку економічного розвитку.

Під час формування техніко-технологічної бази аграрних підприємств доцільно використовувати нормативну потребу основних засобів на виробництво окремих видів продукції.

Науково обґрунтована нормативна потреба основних виробничих засобів сільськогосподарського призначення – це вартісні питомі параметри будівель, споруд, силових і робочих машин, транспортних засобів, продуктивної худоби, багаторічних насаджень, інших видів основних засобів на одиницю посівної площі, одну голову худоби і птиці, 1 т продукції залежно від рівня врожайності культур та продуктивності тварин [9]. При цьому враховується рівень науково-технічного прогресу та інші чинники, які впливають на обсяги та структуру основних засобів. Такі нормативи розроблені в Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки» в розрізі природно-економічних зон і України у цілому

Обґрунтування потреби сільського господарства в основних засобах проведено з використанням даних про перспективні площі посіву культур, їх урожайність, поголів'я тварин та їх продуктивність, обсяги виробництва різних видів продукції (табл. 4).

Ураховуючи значні витрати паливно-мастильних матеріалів та складний стан із їх забез-

печенням, велике значення для сільського господарства має проблема раціонального використання пального та здійснення заходів з енергозбереження.

Розглянемо динаміку витрат пального та мастильних матеріалів за 2012–2017 рр. (рис. 3).

Аналізуючи дані рис. 3, спостерігаємо тенденцію зниження витрат на пальне та мастильні матеріали за період із 2012 до 2017 р. на 1,7%. Зроблений прогноз указує на часткове зниження витрат і в 2018–2019 рр., цей показник становитиме відповідно 12,1% та 11,9%.

Для реалізації стратегічної мети відтворення техніко-технологічного забезпечення аграрної сфери необхідно досягти в найближчі роки співвідношення між придбанням та списанням наявної сільськогосподарської техніки відповідно 15% та 8%, навантаження на одиницю сільськогосподарської техніки (га, т) згідно з технологічною потребою. Руйнівними чинниками у формуванні машино-тракторних парків аграрних підприємств є проблеми ринку технічних засобів та стан вітчизняного сільськогосподарського машинобудування, яке виробляє

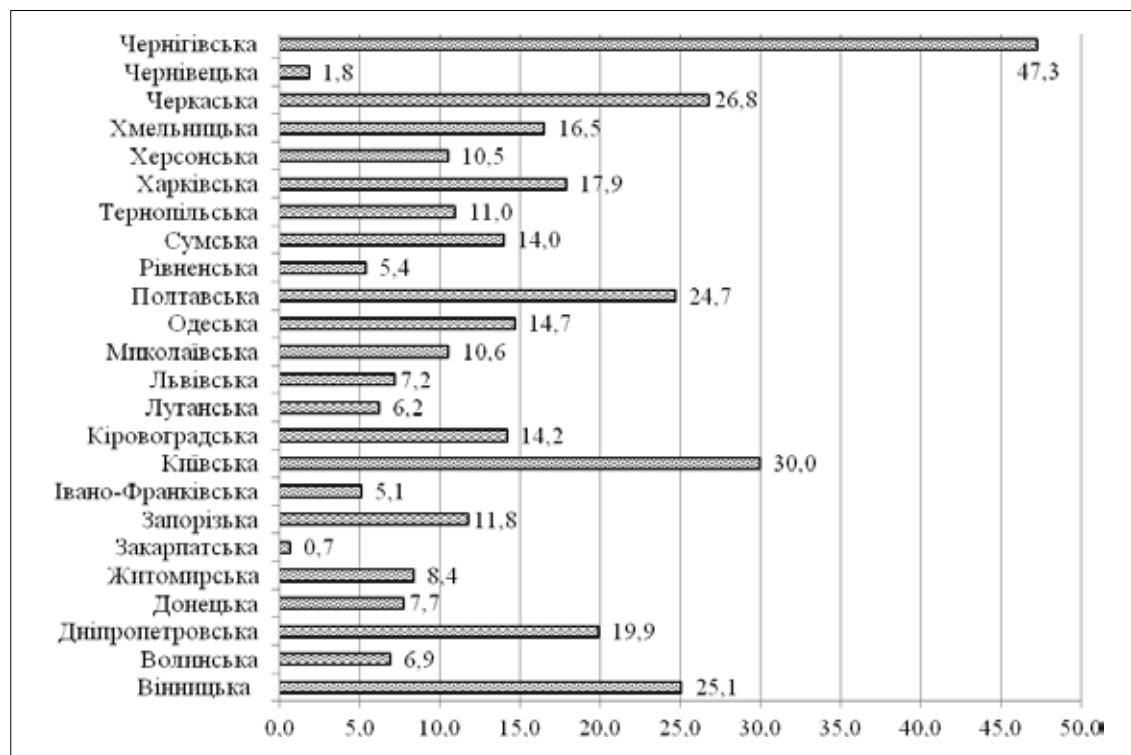

Рис. 2. Виробнича собівартість продукції сільського господарства за областями України, 2017 р.

Джерело: побудовано авторами за даними [5]

Таблиця 4

Нормативна потреба в основних засобах на виробництво сільськогосподарської продукції на період до 2025 р., млрд. грн.

Назва основних засобів	Сільськогосподарські підприємства		Домогосподарства в сільській місцевості		Усі категорії господарств	
	Рік					
	2020	2025	2020	2025	2020	2025
Будівлі, споруди, передавальні пристрої	420,5	536,6	173,4	221,3	593,9	757,9
Машини та обладнання	298,5	380,9	123,1	157,1	421,6	538
Транспортні засоби	65,3	83,3	26,9	34,3	92,2	117,6
Продуктивна худоба	45,6	58,2	18,9	24,1	64,5	82,3
Багаторічні насадження	9,3	11,9	3,8	4,9	13,1	16,8
Вимірювальні прилади, інвентар,інструменти та ін.	94,2	120,2	38,9	49,8	133,2	170
Всього	933,4	1191,1	385,0	491,5	1318,4	1682,6

Джерело: дані ННЦ «Інститут аграрної економіки»

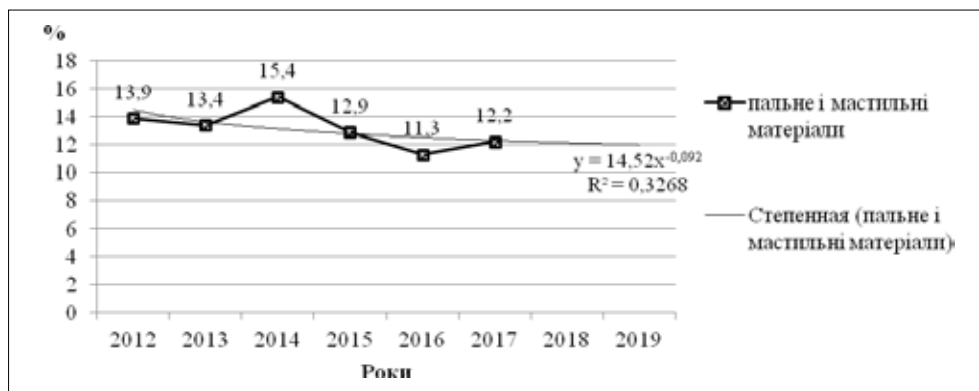

Рис. 3. Динаміка витрат пального та мастильних матеріалів 2012–2017 рр. та прогноз 2019 р.

Джерело: побудовано авторами за даними [5]

сільгоспмашини, в межах до 3% технологічної потреби. Тому основним завданням виробників повинно бути поступове наповнення ринку вітчизняною технікою як власного виробництва, так і виготовленою спільно з провідними світовими виробниками [7].

Дані про купівлю тракторів в Україні в 2017 р. подано на рис. 4.

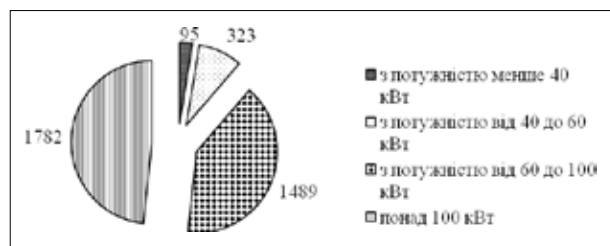

Рис. 4. Купівля тракторів в Україні, 2017 р., шт.

Джерело: побудовано авторами за даними [5]

Дані рис. 4 свідчать, що в 2017 р. було куплено 3 689 шт. нових тракторів на суму 7 425,4 млн. грн. Також було придбано 1 087 шт. комбайнів на загальну суму 4 790,6 млн. грн. Загалом аграрними підприємствами в 2017 р. на купівлю нової сільськогосподарської техніки та запчастин, автомобілів вантажних за потужністю, видами та марками було витрачено 24 674,14 млн. грн.

Через свою специфіку аграрний сектор, з одного боку, є менш інвестиційно привабливим порівняно з іншими галузями економіки. Це спричинено тривалим періодом виробництва сільськогосподарської продукції, який продовжується нерідко більше року, характеризується поступовим наростанням вкладень від початку виробництва до його завершення та одночасним вивільненням коштів у кінці виробництва під час одержання готової продукції. При цьому треба взяти до уваги ще й існування підвищеного ризику через незалежні

від виробника обставини – несприятливі природно-кліматичні умови [10]. З іншого боку, потреба населення у продовольстві забезпечує необхідність розвитку цієї стратегічно важливої галузі національної економіки.

Стабільна діяльність аграрних підприємств підтримує зовнішньоторговельну активність і зміцнює експортні можливості країни, виступає джерелом наповнення державного й місцевих бюджетів, дає змогу забезпечити доступність продуктів харчування і наситити внутрішній ринок якісними товарами вітчизняного виробництва. Зростання інвестиційної привабливості аграрної сфери дає змогу залучати інвестиційні ресурси як вітчизняних, так й іноземних підприємців, оновлювати застарілі основні засоби й модернізувати виробництво на кращих техніко-технологічних та інноваційних засадах. Запровадження у виробництво раціональних та ощадних технологій обробки землі сприяє поліпшенню екологічних характеристик процесів в аграрному секторі.

Розбудова аграрної сфери здатна дати поштовх розвитку сільських територій і підприємства на селі, поліпшити соціально-демографічну ситуацію у сільській місцевості у цілому. Водночас може відбуватися й негативний вплив аграрного потенціалу на економічну безпеку. Незважаючи на його значні можливості, екстенсивний спосіб виробництва в агросекторі, застаріла техніко-технологічна база, відсутність стимулів прикладання праці на селі створюють тут ризики й небезпеки [10]. Стратегія розвитку аграрного підприємства базується на порівнянні власних витрат із витратами конкурентів та їх зниженні через зміну обсягів виробництва, розміру підприємства, контроль над витратами. Такий підхід дає змогу забезпечити підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції.

Пріоритетними для розвитку аграрних підприємств є стратегічні напрями, спрямовані на зростання їх економічної ефективності через скорочення витрат господарської діяльності, поліпшення техніко-технологічної бази виробництва, розвиток маркетингу, підвищення продуктивності праці та вдосконалення системи управління загалом і управління витратами зокрема. Реалізація цих стратегічних завдань може бути досягнута у тому числі за рахунок удосконалення всіх складників державної аграрної політики, що в умовах сучасних економічних змін виступає стимулюючим чинником розвитку всієї господарської діяльності аграрних підприємств.

Висновки з даного дослідження. Аналіз витратного складника стратегічного розвитку аграрних підприємств засвідчив, що у структурі витрат на виробництво сільськогосподарської продукції найбільшу частку мають витрати, пов'язані з техніко-технологічною базою виробництва, тому одним зі стратегічних напрямів досягнення економічної ефективності діяльності аграрних підприємств є її поліпшення. Скороченню витрат господарської діяльності аграрних підприємств сприятимуть підвищення продуктивності праці, вдосконалення системи управління витратами, у тому числі контроль над ними, подальший розвиток маркетингу, а також удосконалення державної аграрної політики.

Список використаних джерел:

1. Олійник А.С. Економіко-структурна побудова витрат виробництва в аграрному середовищі. *Управління розвитком суб'єктів підприємництва: механізми, реалії, перспективи* : монографія. Дніпро : Біла К.О., 2018. С. 230–238. URL: http://confcontact.com/kolektyvnamonographiya2018/kolektyvna_monographiya_2018__maket.pdf.
2. Турило А.М., Кравчук Ю.Б., Турило А.А. Управління витратами підприємства : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 120 с.
3. Захарова Н.Ю. Особливості формування витрат аграрних підприємств. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2014. № 4. С. 232–235. URL: <http://journal.tsatu.edu.ua/index.php/econ/article/view/File/191/188>.
4. За два місяці 2018 року витрати на виробництво продукції АПК зросли на 15%. *Асоціація тваринників України*. URL: <https://usba.com.ua/za-dva-misaci-2018-roku-vitrati-na-virobnictvo-produkcii-apk-zrosli-na-15>.
5. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Витрати на виробництво сільгосппродукції у 2018 році зросли на 14%. *AgroPolit.com Гаряча агрополітика*. URL: <https://agropolit.com/news/9580-vitrati-na-virobnitstvo-silgospopro-duktsiyi-u-2018-rotsi-zrosli-na-14>.
7. Михайлов М.Г. Стратегічні напрями матеріально-технічного забезпечення аграрних підприємств. *Агросвіт*. 2018. № 2. С. 10–16. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/2_2018.pdf.
8. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року. *Міністерство аграрної політики та продовольства України*. URL: <http://minagro.gov.ua/node/7644>.
9. Методичні рекомендації з обґрунтування нормативної потреби основних засобів на виробництво сільськогосподарської продукції / О.В. Захарчукта ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 60 с.
10. Григоренко Я.О. Реалізація аграрного потенціалу України в системі забезпечення економічної безпеки держави : дис. ... канд. ек. наук : 21.04.01. Київ, 2018. 268 с. URL: http://www.niss.gov.ua/public/File/aspirantura/zahust_2018/dys_Grygorenko.pdf.
11. Bezpartochnyi M., Živitere M., Riashchenko V. Creating a marketing strategy on agriculture market. *Formation of modern social, economic and organizational mechanisms development of entities agrarian business* : collective monograph ; edited by M. Bezpartochnyi ; ISMA University. Riga : Landmark SIA, 2017. P. 52–68.